

Marko Samardžija

VALENTNOST I SEMANTIČKE MIJENE HRVATSKIH GLAGOLA

dr. Marko Samardžija, Filozofski fakultet, Zagreb, izvorni znanstveni članak, Ur.: 12. srpnja 1994.

UDK 801.54 : 808.62-25

U članku se na osnovi primjera iz suvremene hrvatske jezične prakse promatraju valentnost i značenje kao dva svojstva hrvatskih glagola između kojih postoje neke još uvijek nedovoljno proučene veze.

U zaključku se određuju tri moguća odnosa između promjene valentnosti i promjene značenja glagola.

1.

Teorija valentnosti izrasla je iz jednog "osebujnog oblika strukturalne lingvistike", kako gramatiku zavisnosti naziva G. Helbig.¹ Gramatika zavisnosti (njem. *Abhängigkeitsgrammatik* ili *Dependenzgrammatik*, engl. *dependency grammar* ili *dependency theory*, rus. *gramatika zavisimostej*) ima nekoliko ishodišta među kojima je jedno od najvažnijih djelo francuskog lingvистa L. Tesnièrea. Najkraće rečeno bit se Tesnièreova sintaktičkog nauka sastoji u uvođenju pojma koneksije (fr. *connexion*) u proučavanje jezične strukture. Uzmimo za primjer hrvatsku jednostavnu rečenicu:

Ivan spava.

Tradicionalna je gramatika ovakve rečenice smatrala dvodijelnim postavama (*Ivan, spava*). Tesnière međutim ovu rečenicu tumači kao trodijelnu sintaktičku strukturu u kojoj sastojnice *Ivan* i *spava* postoje kao dvije neovisne ideje sve dok se između njih ne pojavi veza koja ih pretvara u rečenicu. Ta veza (koneksija) ima *strukturalnu* ili, još točnije, upravo *strukturirajuću* funkciju jer je *conditio sine qua non* svake rečenice: samo s njom dva potencijalna sintaktička

1 G. Helbig: *Geschichte der neueren Sprachwissenschaft*, Rowohlt, Reinbek, 1975, str.198.

elementa postaju rečenicom, njenim gubljenjem između njih oni ponovo postaju samo dva nezavisna, nepovezana elementa. U svojim dijagramima zavisnosti ili stemama (fr. *stemma*) Tesnière koneksiju prikazuje okomicom:

spava
|
Ivan.

Svaki od članova rečenice po Tesnièreu je nukleus koji raspolaže sposobnošću da oblikuje sintaktički čvor. Sintaktički čvorovi tvore piramidalno ustaljenu stemu na vrhu koje je uvijek glagol koji je tako *središnji sintaktički čvor* ili *strukturno središte rečenice*. Sposobnost glagola da uza se zahtijeva određen broj aktanata i time izravno utječe na unutarnju arhitekturu rečenice Tesnière uspoređuje sa sličnom sposobnošću atoma i naziva je *valentnošću*.²

2.

U protekla tri desetljeća što nas dijele od vremena ovog Tesnièreova inicijalnog impulsa teoriji valentnosti proučavanje valentnosti leksema u potpunosti se afirmiralo kao važan odsječak strukturalne sintakse. Razvojem same teorije uočavani su mnogi problemi i otvarana brojna pitanja za čijim se rješenjima i odgovorima do danas traga. Kako su se u međudobi proučavanja valentnosti poduhvatili lingvisti školovani u različitim jezikoslovnim tradicijama i različitim stručnih nazora, neće biti neobično rekne li se ovdje da i u vezi s biti valentnosti ima nekoliko važnih pitanja o kojima među teoretičarima nema suglasja.³ Budući da ta pitanja uglavnom leže izvan naše teme, ovdje dostaje samo njihovo spominjanje. Unatoč svim spomenutim razlikama činjenica je da s valentnošću u sintaktičku teoriju nije ušlo nešto sasvim novo i dotada nepoznato, jer se pitanjima glagolskih dopuna, na svoj način, znatno prije bavila tradicionalna ili predstrukturalistička gramatika proučavajući glagolsku rekciju ili dijeleći glagole na prijelazne (tranzitivne) i neprijelazne (intransitivne). Glavna razlika između razdioba glagola u tradicionalnoj gramatici i razdiobe glagola po valentnosti leži u činjenici da je pojam valentnosti glagola veoma širok i obuhvaća ne samo padežne dopune, nego i sve ostale kojima mjesto u rečenici otvara glagol, odnosno koje se u rečenicu uvrštavaju po valentnosti glagola. Pojmom valentnosti glagola obuhvaćeno je bar pet sljedećih skupina podataka:

1. podaci o broju (obvezatnih i fakultativnih) dopuna,
2. podaci o morfološkim i sintaktičkim (morfosintaktičkim) značajkama dopuna,
3. podaci o semantičkoj snošljivosti (kompatibilnosti) između glagola i dopuna,
4. podaci o inherentnim semantičkim značajkama glagola i
5. podaci o semantičkim ulogama dopuna.⁴

2 L. Tesnière: *Éléments de syntaxe structurale* Paris, ²1976, str. 11-16, 102-103, 108-109.

3 M. Samardžija: *Četiri pitanja o biti valentnosti*, "Radovi Zavoda za slavensku filologiju", sv. 22, Zagreb 1987, str. 85-105.

4 K. M. Welke: *Einführung in die Valenz- und Kasusstheorie*, Bibliographisches Institut, Leipzig, 1988, str.14-15.

Od ovih pet skupina podataka naše će se razmatranje izravno i u različitu opsegu dotaknuti prvih dviju i četvrte skupine.

3.

Kako pokazuju neka dosadašnja proučavanja njemačkih glagola,⁵ kao i naša proučavanja hrvatskih glagola,⁶ valentnost nije nepromjenljivo svojstvo glagola kao nositelja valentnosti. Drukčije rečeno, kad jednom opišemo valencijske značajke nekoga glagola, nije taj opis svevremen ("zauvijek"), jer se valentnost glagola može promijeniti. Te promjene, istina, nisu brze i uglavnom se očituju pojedinačno ne zahvaćajući nikada cijele razrede ili podrazrede glagola. Sporost mijenjanja valentnosti dobro ilustrira sljedeći podatak: Usporedba stanja u jeziku Gundulićeva "Osmana", rađena na temelju kompjutorske konkordancije ovog djela⁷, sa stanjem u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku pokazuje samo jednu razliku u valentnosti i to kod glagola *pomoći*. Ovaj glagol u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku, uz nominativnu, otvara mjesta i dativnoj dopuni (*pomoći nekome*), dok u Gundulića umjesto dativne imamo akuzativnu dopunu (*pomoći mene*).

Od razloga koji mogu utjecati na promjenu valentnosti ovdje ćemo pokušati kratko promotriti samo veze između promjena u valentnosti i promjena u značenju glagola kao nositelja valentnosti.

4.

Prvo ćemo prikazati nekoliko novijih promjena u valentnosti glagola i to na referencijalnoj razini.

Za glagole *plivati* i *trčati* i najnoviji hrvatski rječnici bilježe da su neprijelazni (intranzitivni),⁸ odnosno da imaju "nultu glagolsku rekciju"⁹, što znači da osim nominativnoj, ne otvaraju mjesto ni jednoj drugoj dopuni te da su jednovalentni. Suvremeno jezično stanje, međutim, ne potvrđuje ovu leksikografsku suglasnost jer se sasvim običnima mogu nazvati primjeri poput ovih:

On dobro pliva *kraul* ili

Trkači bi danas mogli trčati *rekord*

Isto vrijedi i za ekskurzivne izvedenice ovih glagola: *isplivati* rekord, *istrčati* rekord.

5 G. Helbig-W. Schenkel: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*, Leipzig, ⁴1978.

6 M. Samardžija: *Valentnost glagola u suvremenom hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb 1986. (disertacija, rukopis); "Rječnik valentnosti hrvatskih glagola" u knjizi R. Filipović (ur.): *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog jezika - Contrastive Analysis of English and Croatian*, sv. IV, Zagreb 1993, str. 89-109.

7 Ivan Gundulić, *Osman*. Kompjutorska konkordancija. ur. prof. dr. Željko Bujas, Zagreb, 1975.

8 M. Deanović - J. Jernej: *Hrvatsko talijanski rječnik*, Zagreb, ⁸1991.

9 V. Anić: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1991.

Nasuprot ovim glagolima kojima se valentnost promijenila naviše pa su od jednovalentnih postali dvovalentni, s glagolom *proigrati* događa se upravo suprotno. Dok rječnici bilježe da je dvovalentan jer kao prijelazan otvara mjesto nominativnoj i akuzativnoj dopuni, dotle se u novije vrijeme udomaćuju primjeri poput ovog:

Glumica N.N. je konačno proigrala.

što znači da je glagol *proigrati* jednovalentan.

Glagol *mutiti* uobičajeno se smatra dvovalentnim jer otvara mjesto nominativnoj i akuzativnoj dopuni:

Čemu mutiti *bistru vodu*? (I. Dončević)

Kopjem junak *bistru vodu muti*. (Nar. pj.)

A takvim, dvovalentnim, ostaje i u metaforičnoj porabi:

Iz dućana čula se harmonika koja je mutila *tišinu noći*. (E. Kumičić)

Ništa nije mutilo *naše sreće*. (M. Cihlar Nehajev)

Sve mi izgleda da muti *moje račune*. (P. Šegedin)

Također u novije vrijeme, otprilike od vremena kada je u hrvatsku književnost ušla krugovaška generacija, jamačno pod utjecajem stanja u razgovornom jeziku, glagol *mutiti* uz nominativnu dopunu umjesto akuzativne otvara mjesto dativnoj dopuni:

A opet je glup osjećaj mutiti *nekoj drugoj ženi*, dok imaš svoju vlastitu.

(A. Soljan)

...i normalno je počeo mutiti *djevojci*, koja mu se sviđala. (I. Slamnig)

Sličnih je primjera u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku, dakako, znatno više. Dio njih već je kodificiran, dok je dio još uvijek samo na putu prema tom statusu.

Pokušamo li sada promjene u valentnosti hrvatskih glagola povezati s promjenama njihova značenja, kako smo naznačili u naslovu ovog prinosa, ustanovit ćemo da između promjena valentnosti i promjena značenja postoje tri vrste odnosa:

- a) da promjena značenja glagola bez obzira na to je li riječ o semantičkom suženju ili proširenju, može ostati bez utjecaja na valentnost glagola,
- b) da do promjene valentnosti glagola može doći bez promjene značenja, npr. kao kod glagola *trčati* i *plivati* te
- c) da se istodobno mogu promijeniti i valentnost i značenje glagola i to tako da glagol u jednom značenju ima jednu, a u drugom značenju drugu valentnost. Tako je glagol *proigrati* dvovalentan u značenju 'izgubiti novac igrajući karte ili koju drugu hazardnu igru', a jednovalentan u značenju 'početi (dobro) igrati, početi (dobro) glumiti'. Glagol *stati* jednovalentan je kad znači 'zaustaviti se' (npr. Vlak je stao), a dvovalentan (upravo: infinitivan) kad je inkoativan, npr. Petar je stao *zbijati* šale.

Uzroci ovim trima mogućnostima, tj. kad će se i *zašto* koja od njih dogoditi, još čekaju na cjelovito istraživanje i utemeljena objašnjenja.

5.

Proučavanje valentnosti glagola kao i leksikografska obradba glagola po njihovim valencijskim značajkama u prvom je redu pomoć stancima pri učenju nekog jezika, iako ni izvorni govornici, kako pokazuju primjeri iz hrvatske jezične prakse, ne moraju, unatoč svojoj kompetenciji, uvijek biti otporni na greške ove vrste. Upravo zato promjene do kojih dolazi u valentnosti i značenju moraju biti sustavno praćene i proučavane jer će se tako stranci koji uče hrvatski moći upoznati s njegovim aktualnim stanjem, dok će izvorni govornici iz takvih proučavanja moći zaključiti ne samo što je moguće a što "nemoguće" u *suvremenome* hrvatskom standardnom jeziku, nego i što je (i kada) u njemu dopušteno i pravilno a što nije.

SUMMARY

Marko Samardžija

VALENCY AND THE SEMANTICAL CHANGES OF CROATIAN VERBS

This paper is devoted to the relationship between valency and semantics. Three basic relationships are established between changes of meaning and the changes of valency:

a/ change of meaning without change of valency,

b/ change of valency without change of meaning and

c/ change of valency and meaning.